

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА МЕДІАТИЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В статті аналізуються політичні дебати, їх роль в процесі раціоналізації політичного дискурсу в Україні. Особого уваги надається парламентським дебатам в умовах демократизації політичного взаємодіяння.

This article analyzes the process of rationalization of political interaction, which in political communication is the alternative for the mediatization interaction of Ukrainian society and government.

Складність та суперечливість інтерпретацій раціональності обумовлене контекстуально та функціонально. Значення понять "раціональність", "раціональний" залежить від того, у якому ряду зіставлень і протиставлень виникає це поняття, чи протиставляється раціональне думці (античність), вірі (середньовіччя), догматизму (епоха Просвітництва), емпіричному, сенсуалістичному або ірраціональному.

Водночас існує визначення раціональності як системи правил, норм та еталонів, прийнятих у межах даного соціуму для досягнення соціально осмислених цілей. Сучасний етап цивілізаційного розвитку – це диференціація й деталізація уявлень про межі, повноваження, сфери впливу і здійснення розуму. Це, по-перше, спеціалізація, професіоналізація сфери розумного, по-друге – його фрагментація та локалізація.

З часів М. Вебера проблема інтерпретацій, визначення та досягнення спільного інтересу є головною для раціоналізації соціальної, політичної, правової, економічної сфер суспільного життя. Вона полягає не тільки в здатності досягти і реалізувати спільний інтерес запропонованими способами, але й у визначенні того, чим він є для даного суспільства.

Спеціалізація та фрагментація раціональності особливо помітна у масових суспільствах, локалізація раціональності відбувається одночасно із зростанням впливу масових комунікативних процесів. У суспільствах, які реалізують демократичний проект підвищується роль комунікації й у політичній взаємодії. Демократизація передбачає залучення широких суспільних верств до процесу

вироблення політики, що ускладнює (кількісно і якісно) процедуру раціонального політичного вибору, а медіатизація політики, яка змінює систему представництва громадських інтересів, може призвести до імітації демократичної політики.

Разом із тим, політична комунікація структурує політичну реальність, оскільки розділяє вимоги, потреби, інтереси дійових осіб політики на виражені та приховані, експліцитні та імпліцитні. Результатом комунікаційних інтеракцій у політиці є прийняття владою суспільно значущих рішень, визначення стратегій розвитку держави та окремих інституцій.

Країни, які відмовляються від авторитарного режиму, приймають виклик створення та реалізації моделі урядування для дезінтегрованих суспільств. У випадку нашої країни ситуація ускладнюється відсутністю соціального та культурного консенсусу у суспільстві. Однією з можливих альтернатив досліджень сучасної політичної реальності виступає аналіз політичної взаємодії (інтеракції) та виявлення головних її складових та характеристик, специфічних для посткомуністичного простору і особливостей, одночасно спільних для постмодерних та посткомуністичних суспільств.

Удосконалення технічних засобів передавання інформації веде до перенесення центру політичної взаємодії у сферу діяльності електронних мас медіа із властивими їй комерціалізацією, театралізованістю, тяжінням до сенсаційності та перекручення фактів. Технологічний прогрес у сфері масових комунікацій впливає на політичний простір, сучасні суспільства переживають "інформаційний шок" через перенасиченість інформацією, що ірраціоналізує політику, утворює з політичних подій зображення, яке з політичною реальністю може не мати спільного.

Саме цим обумовлена доцільність дослідження раціоналізації політичної взаємодії як комунікаційного процесу в сучасних умовах. Мета даної статті – проаналізувати раціоналізацію простору політичної комунікації у нашій країні як альтернативу процесу становлення медіатизації у взаємодії влади та суспільства. Статтю написано у рамках виконання наукової теми кафедри соціальних теорій Національного Університету "Одеська юридична академія" "Паритетна демократія: становлення, міжнародний та вітчизняний досвід, перспективи".

Проблематика раціонального виміру політичної взаємодії як комунікативного процесу викликає теоретичний інтерес у провідних

українських та зарубіжних дослідників. Сутнісні аспекти шляхів та способів раціонального перетворення та демократизації політико-комунікативної сфери розроблялися такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, як Т. Адамянц, М. Вебер, В. Бебик, Є. Бистрицький, Н. Бусова, Ю. Габермас, Е. Геллнер, Е. Гіденс, В. Горбатенко, В. Здоровега, В. Денисенко, Л. Кормич, В. Лекторський, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Рябов, Г. Почепцов, В. Сергєєв, Ю. Сурмін, О. Токовенко, Ю. Шайгородський, Г. Щедрова та ін.

Проблему раціоналізації у сучасних умовах можна розглядати як позицію "універсалізація vs свобода": прогрес раціональності, утворення проектів універсальної раціоналізації, із вираженою тенденцією до "універсальної бюрократизації" не завжди залишає місце для свободи. "Вільна людина діє раціонально, тобто вона усвідомлює переслідувану мету і свідомо обирає адекватні для неї засоби", – виходячи саме з такого розуміння М. Вебер започаткував принцип "орієнтації на іншого", без якого цілераціональна дія залишається класичною моделлю робінзонади (в основі дії індивіда для них лежить індивідуальний інтерес).

Одним із найвідоміших прикладів успішної раціоналізації соціальної та політичної діяльності виступає процес становлення раннього індустріального суспільства в Європі. Саме тоді вступили у взаємодію кілька соціальних феноменів, кожен із яких ніс у собі своє власне раціональне начало: наука, право і раціональний спосіб економічної організації.

На думку Е. Геллнера, можна говорити про цілковиту раціональність політичної діяльності у процесуальних питаннях, коли згода досягається за допомогою стандартизованих прийомів, а рішення реалізуються у відповідності до існуючих алгоритмів, та про безпорадність раціоналізації у розгляді непередбачуваних та визначальних питань цивілізаційного розвитку, коли конфлікти виникають не просто між індивідами чи групами, а між альтернативними ідеями щодо природи самого суспільства [Див. детал.: 1].

Окремий напрям вивчення політики – теорія раціонального вибору, виходить з того, що одиницею аналізу є окремий індивід, а моделювання політики здійснюється на підставі припущення, що індивіди поведуться раціонально. Традиційна теорія раціонального вибору займається лише діями індивідів, розглядаючи їх як максимізаторів вигоди, що обмежує її здатність побачити у відповідних соціально-інституціональних структурах та процесах необхідну умову узгодження таких дій.

У концепції суспільно вагомого вибору (засновники – Дж. М. Б'юкенен і Г. Талок) центральне місце також відводиться індивідуальним акторам, але при цьому визнається, що політичні інститути – це результат взаємодії в існуючих суспільних умовах. Таким чином, дана теорія виходить з того, що політичні, соціальні феномени є наслідками цілеспрямованих дій взаємодіючих індивідів. Це дозволяє більш критично підійти до розуміння засад економічного та політичного ринку, який інтерпретується не як результат природного, вільного від втручання структурування, а як наслідок планування й створення відповідних юридичних умов та політичних інститутів.

Актуалізація проблеми раціоналізації політичної взаємодії обумовлена тим, що розвиток комунікативних процесів та пов'язані з цим трансформації стосуються не тільки характеристик дійових осіб (в деяких країнах зміни правлячих груп так і не відбулось), а і специфіки самої сучасної взаємодії: фактично нині спостерігається цілковита зміна характерних ознак реальності порівняно з тими її ознаками, що були об'єктом дослідження попередньої філософської та політичної думки. Можна говорити про зміну декорацій у політичному просторі, що обов'язково призведе до ротації еліти, появи нових обґрунтувань її діяльності, оновлення саморозуміння та самоідентифікації представників політичного класу.

Політична взаємодія у системі "суспільство – влада" очевидно потребує "перезавантаження", яке, враховуючи тренди сучасного політичного розвитку може відбуватись під впливом двох процесів: раціоналізації та/або медіатизації.

Для політичної інтеракції посткомуністичних країн це означає появу нових можливостей вироблення та поширення інформації, ініціювання комунікативної взаємодії у сфері публічної влади та виборчих змагань.

Розглянемо становлення та розвиток процесу медіатизації. Теоретичні концепції, що аналізують діяльність мас медіа, відрізняються складністю та багатозначністю. Пліуралізм підходів сучасної політичної науки дає можливість використовувати евристичний потенціал багатьох дослідницьких засобів та парадигм, навіть якщо деякі з них вже не є домінуючими у науковому дискурсі, а деякі, навпаки, – виступають засновниками наукової моди.

Проте головною характеристикою залишається сприйняття масової комунікації як соціальної та політичної взаємодії людей, груп та організацій за посередництвом інформаційних зв'язків [Див. детал.: 8].

На думку Е. Гіденса, "комунікація є необхідною основою всіх суспільних взаємодій" [2, 663]. Відштовхуючись від цієї позиції, Е. Гіденс дає наступне визначення комунікації: "комунікація – передача інформації від однієї особи або групи до іншої. У ситуаціях взаємин комунікація відбувається з використанням мови, а також багатьох рухів тіла, які особи тлумачать, щоб зрозуміти слова й поведінку інших осіб. З розвитком письма та електронних засобів, таких як радіо, телебачення або системи комп'ютерного зв'язку, комунікація частково віддаляється від безпосередніх ситуацій обопільних соціальних взаємин" [2, 664].

Увага до розвитку і посилення взаємовпливу громадської думки та політичної комунікації посилюється у другій половині ХХ ст. в умовах, які характеризуються як інформаційна доба, чи, використовуючи термін М. Кастельса, "інформаціональне суспільство" [Див. детал.: 4]).

У сучасних політологічних дослідженнях політичні комунікації розглядаються у прикладному аспекті та пов'язуються з аналізом масових інформаційних процесів. Так, російський автор О. Соловйов у статті "Політична комунікація: до проблеми теоретичної ідентифікації" [7] вказує на те, що тільки концепт політичної комунікації здатен "схопити" історичний сенс постіндустріальної епохи та допомогти в осмисленні переходу до нового типу організації влади та політичної спільноти [7, 5]. У роботі "Політичні комунікації та новинні засоби масової інформації у демократичних країнах: конкуруючі підходи" К. Крос і Р. Гакет визначають політичну комунікацію як "процес соціальної взаємодії за допомогою повідомлень, який стосується державного управління і здійснення влади у суспільстві" [5, 5], а політичними називають взаємовідносини, процеси та інституції, які визначають "правила гри" і здійснюють владу в інтересах всього суспільства або над ним. При цьому, на думку російської дослідниці Т. Науменко, "комунікація характеризується управлінням, а не діалогом" [6, 40].

У демократичних та індустріально розвинених країнах влада мас медіа може розширювати публічну сферу, але у перехідних країнах набирає ваги інша політична альтернатива – медіакратія, яка базується на впливі кіл, які контролюють масові інформаційні обміни і передбачає широке використання іміджевих стратегій.

У посткомуністичних суспільствах, за відсутності сталих демократичних традицій виникає справді хаотичне переплетення інформаційних потоків, яке знецінює механізми комунікації влади

і громадянського суспільства, котрі народжуються, в результаті чого суспільство поступово втрачає можливість якісного інформаційного впливу на діяльність влади.

До характерних ознак політичної інтеракції в Україні, які підвищують загрозу становлення медіакратії можна віднести централізацію влади, нерозвиненість горизонтальних політичних комунікацій, зменшення ролі ідеологій у політичному та суспільному житті, відсутність у медійному просторі позиції, яка б репрезентувала інтереси суспільства (суспільні мас медіа).

Сутність викликів представникам мас медіа на етапі становлення ринкової економіки у нашій країні також полягає у перетворенні суспільно важливої інформації на товар та у відсутності структурних змін у відносинах держава – мас медіа.

Аналіз медіатизації політичної взаємодії неможливий без визначення акторів, що здійснюють політичні інтеракції. До таких у політичному просторі належать громадяни, медіаструктури і різноманітні політичні організації (партії, групи тиску, терористичні організації) [7, 11].

Згідно Закону України "Про інформацію", суб'єктами інформаційних відносин виступають держава, юридичні особи та фізичні особи (громадяни) [3].

Разом із тим, при виділенні акторів, які продукують комунікативні процеси, потрібно більш диференційовано підходити як до політичних інститутів, так і до структур суспільства:

- інформаційні структури держави (відділи і служби зв'язку із громадськістю різних відомств, прес-секретаріати і т. ін.);
- різноманітні корпоративні структури (інформаційні відділи партій, суспільно-політичних рухів, оформлених груп інтересів);
- спеціалізовані інформаційні структури (консалтингові і рекламні агентства);
- ЗМІ у їх політичному призначенні (незалежно від того, чи є вони самостійними учасниками ринку інформації, чи виражають інтереси інших акторів);
- спонсори, медіамагнати і рекламодавці, що мають специфічні установки і відповідні виходи на інформаційний ринок;
- різні (з точки зору участі у політичному дискурсі) сегменти соціуму: "публіка", чи корпус політично активних громадян, які постійно знаходяться у інформаційному контакті із владою, "громадськість", яка виступає у контакті з останньою лише в періоди

гострого розвитку політичного процесу, і "суспільство", тобто сукупність громадян, які практично не вступають у політичні контакти із владою" [7, 14].

У політичному просторі правила політичної взаємодії ставляться під сумнів якраз під час виборів, бо йде боротьба за владу встановлювати правила, які виконують два основних завдання: керують мисленням та дією, складним чином визначаючи, що є нормальним і прийнятним (установчі правила), а потім чітко приписуючи, як саме повинна здійснюватися політична взаємодія (регулюючі правила).

Таким чином, політична взаємодія у нашій країні характеризується активізацією процесу медіатизації, особливо у виборчий період, коли мас медіа стають важливим чинником політичної боротьби. Вони впливають на соціальну стабільність, встановлюють пріоритетні теми порядку денного суспільства. У виборчій ситуації з'являється хвиля сенсацій та скандалів. Проте не утворюється простір аргументованих політичних дискусій щодо проблемних питань суспільного розвитку, практично відсутня раціональна аргументація. Отже, домінування медіатизації призводить до очевидного ускладнення раціонального політичного вибору громадянина.

Незважаючи на суттєвий дисбаланс статусів виробників інформації, їх альтернативність, універсальні тенденції розвитку політичної сфери певнено витісняють саму можливість відповіді населення (тобто безпосередньо комунікаційну складову політичної взаємодії) на периферію стосунків влади і громадян.

Проблема раціонального вибору вирішується в залежності від наявності чи відсутності інформації, якою актори керуються у діях. У політичній сфері нереалістично виглядають припущення щодо наявності вичерпної інформації, її адекватного розуміння та використання виборцями. Частіше громадяни бувають недостатньо інформовані стосовно політичних лідерів та програм. Саме тому багато теоретиків політики, що використовують концепцію раціонального вибору, відмовилися від допущення вичерпної інформованості, зберігши припущення, що актори максимально використовують неповну інформацію, якою володіють.

Таким чином, раціоналізація політичного життя виступає в ролі важливого елемента процесу політичної комунікації та стає основою легітимації політичної влади. Актори політичної взаємодії зобов'язані представляти свої дії як соціально виправдані, що

знаходять суть не в його власних політичних амбіціях й устремліннях, а в інтересах більш широкого цілого: спільноти, політичної партії, суспільства. Ефективне функціонування незалежних мас медіа є необхідною передумовою розбудови демократії, громадянського суспільства та правової держави, проте не можна недооцінювати складність та неоднозначність процесів медіатизації політики та становлення медіакратії.

Проблема відповідного відношення журналістів до встановлених правил та відповідальності перед суспільством пов'язана з важливими завданнями, серед яких юридична, етична та політична оцінки резонансних справ, діяльність мас медіа в умовах ринкової економіки та створення системи суспільних мас медіа.

У такій ситуації реальне різноманіття інтересів та плюралізм цілей, характерне для демократичного суспільства, вимагає раціональності як уміння представити, узгодити та перевести інтереси у площину аргументованого дискурсу.

Література:

1. Геллнер Е. Розум і культура / Е. Геллнер. – К.: "Акта", 2004. – 292 с.
2. Гіденс Е. Соціологія / Гіденс Е. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
3. Закон України "Про інформацію" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
4. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, общество и культура / Кастельс М.; пер с англ.; под науч ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Крос К. Політичні комунікації та новинні мас-медіа у демократичних країнах: конкуруючі підходи [Електронний ресурс] / К. Крос, Р. А. Гакет. – Режим доступу: http://soc-gw.univ.kiev.ua/DEM_EDU/LIBRARY
6. Науменко Т. В. Социология массовых коммуникаций в структуре социологического знания / Т. В. Науменко // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 39 – 46.
7. Соловьев А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 5 – 19.
8. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.